कुक्कुटपालन : महत्त्व व फायदे

प्रा. एस. ए. दळवे
विषय विशेषज्ञ (पशुसंवर्धन आणि दुग्धशास्त्र विभाग)

डॉ. ए. ए. गांधले
सहाय्यक प्राध्यापक (कृषी विस्तार शिक्षण विभाग)

कृषि महाविद्यालय, आळणी (गडपाटी)

कुक्कुटपालन म्हणजे मांस किंवा अंडी उत्पादनासाठी कोंबडी किंवा इतर पक्षी पाळणे. कुक्कुटपालन हा एक महत्त्वाचा उद्योग आहे जो जगभरातील लोकांना अन्न चिकन आणि अंडी पुरविण्यात महत्त्वाची भूमिका बजावतो. तसेच हा व्यवसाय ग्रामीण आणि शहरी भागात रोजगार आणि आर्थिक संधी देखील निर्माण करतो.

कुक्कुटपालनाचे महत्त्व हे दिवसेंदिवस वाढतच चालले आहे. कुक्कुटपालन हे केवळ पोल्ट्री उत्पादनांची वाढती मागणी पूर्ण करण्यास मदत करत नाही तर अन्न सुरक्षा आणि शाश्वत विकासासाठी देखील योगदान देते. कुक्कुटपालन हा तुलनेने कमी खर्चाचा आणि कमी जोखमीचा व्यवसाय आहे जो लहान प्रमाणात सुरु केला जाऊ शकतो आणि वाढवला जाऊ शकतो, ज्यामुळे तो अनेक लोकांपर्यंत पोहोचू शकतो. याव्यतिरिक्त, पशु शेतीच्या व इतर शेती निगडीत व्यवसायांच्या तुलनेत याचा पर्यावरणीय प्रभाव कमी आहे. त्यामुळे हा केवळ एक व्यवसाय नाही तर जगाला शाश्वत पद्धतीने पोसण्याचा हा एक मार्ग आहे आणि तो अनेकांसाठी उपलब्ध आहे. कुक्कुटपालन हा केवळ शेतकऱ्यांसाठी उत्पन्नाचा स्रोत नाही, तर समाजाला खायला घालण्यात आणि स्थानिक अर्थव्यवस्थेला आधार देण्यातही हा महत्त्वाची भूमिका बजावतो

कुक्कुटपालनाच्या पद्धती:

- बॉयलर कुक्कुटपालन: ब्रॉयलर कुक्कुटपालन म्हणजे मांस उत्पादनासाठी पक्षी पाळण्याची पद्धत. हे पक्षी सामान्यत: मोठ्या तापमान नियंत्रित शेडमध्ये वाढवले जातात आणि जलद वाढीस प्रोत्साहन देण्यासाठी त्यांना खास (खाद्य) तयार केलेला आहार दिला जातो.
- लेयर कुक्कुटपालन: लेयर कुक्कुटपालन म्हणजे अंडी उत्पादनासाठी पक्ष्यांचे पालन पोषण केले जाते. या पक्ष्यांना सामान्यत: लहान कळयांमध्ये ठेवले जाते आणि अंडी उत्पादनास प्रोत्सादन देण्यासाठी त्यांना खाद्य आणि इतर आवश्यक पोषक तत्वांचा आहार दिला जातो.
- सेंद्रिय कुक्कुटपालन: सेंद्रिय कुक्कुटपालन म्हणजे कृत्रिम रसायने आणि कीटकनाशकांपासून मुक्त अशाप्रकारे पक्ष्यांचे संगोपन करण्याची पद्धत. यामध्ये सामान्यत: कीटक आणि रोगांवर नियंत्रण ठेवण्यासाठी नैसर्गिक पद्धती वापरणे आणि पक्ष्यांना घराबाहेर प्रवेश देणे समाविष्ट असते.
- मुक्त संचार कुक्कुटपालन: मुक्त संचार कुक्कुटपालन म्हणजे पक्ष्यांना कोप किंवा शेडमध्ये बंदिस्त न ठेवता मोकळ्या जागेत मुक्तपणे फिरु देणे. यामध्ये सामान्यत: पक्ष्यांना नैसर्गिक चारा उपलब्ध करुन देणे आणि त्यांच्या सर्वांगीण विकासावर भर देणे.

पोल्ट्रीशेड अनुदान:

पोल्ट्री फार्म योजनेला भारतातील नाबार्डचे पूर्ण समर्थन आहे. महाराष्ट्रातील शेतकऱ्यांना शेतीबरोबरच कुक्कुट पालन व्यवसायासाठी प्रोत्साहित करण्यासाठी महाराष्ट्र सरकारने ही योजना सुरु केली आहे. या योजने अंतर्गत महाराष्ट्रात १००० नवीन पोल्ट्री फार्म सुरु करण्यात येणार आहेत.

जागेची व्यवस्था करणे म्हणजेच शेड बांधणे:

- तुम्हाला कोणत्या स्तरावर आणि किती कोंबडी पाळायची आहे, त्यानुसार तुम्हाला जमिनीची व्यवस्था करावी लागेल. तसे, एका कोंबडीसाठी १ ते २.५ चौरस फूट जमीन पुरेशी आहे, जर यापेक्षा कमी असेल तर कोंबड्यांना अडचणी येऊ शकतात. नंतर जर तुम्ही १५० कोंबडी वाढवली तर तुम्हाला १५० ते २०० फूट जमीन लागेल.
- लक्षात ठेवा की जेव्हा तुम्ही एखादे ठिकाण शेड बनवण्यासाठी निवडता, तेव्हा ही जागा स्वच्छ आणि मोकळी असावी. जागा मोकळी पण सुरक्षित असावी. खुली जागा आवश्यक आहे कारण कोंबड्यांना त्यातून मोकळी हवा मिळत राहील आणि भविष्यात ते अनेक रोगांपासूनही सुरक्षित राहतील.
- तुम्ही तुमच्या इच्छेनुसार शहरात किंवा शहराबाहेर तुमचे स्वत:चे पोल्ट्री फार्म बांधणे निवडू शकता. बऱ्याच शहरांमध्ये, तुम्हाला प्रथम कुक्कुटपालन सुरु करण्यासाठी परवानगी आवश्यक आहे, जी तुम्ही तुमच्या शहरातील नगरपालिका कार्यालयात जाऊन शोधू शकता.
- जागा निवडल्यानंतर तुम्हाला त्याठिकाणी तुमच्या कोंबड्यांना योग्य सुविधा द्याव्या लागतील. आपल्याला शेडमध्ये पाण्याची चांगली व्यवस्था करावी लागेल. तुम्हाला तुमची कोंबडी आणि पिल्ले कोरड्या जमिनीत ठेवावी लागतील. त्यांना ओल्या ठिकाणी आजारी पडण्याचा धोका असतो. शेड अशाप्रकारे बनवा की खर्चही कमी होईल आणि तुम्हाला सर्वोत्तम परिणाम मिळेल.

कुक्कटपक्ष्यांच्या जाती:

- असील, अंकलेश्वर, चितगाव, बसरा, कडकनाथ, काश्मिरी, टेनिस नेकेड नेक, पंजाब ब्राऊन, हलकी जात, व्हाईट लेगहार्न, ब्राउन लेगहार्न, ब्लॅक लेगहार्न, ब्लॅकमिनोर्को, अंकोना.
- दुहेरी जात: दुहेरी म्हणजे अंड्यासाठी व मांसासाठी उपयोगी पडणारी जात. अशी कोंबडी बऱ्याचपैकी अंडी देते आणि वजनाला भारी भरत असल्यामुळे मांसाचा धंदा करण्याससुध्दा उपयोगी पडते. या गटात येणाऱ्या जाती म्हणजे ऱ्होडआयर्लंडरेड व ब्लॅकआस्ट्रोलार्प या आहेत.

खाण्याची व्यवस्था:

- आता तुमच्याकडे व्यवसायासाठी जमीन आहे आणि तुमच्याकडे पिल्लेही आहेत, म्हणून आता त्यांच्यासाठी जेवणाची व्यवस्था करण्याची वेळ आली आहे. त्यामुळे तुम्ही कोंबड्यांना अनेक प्रकारचे खाद्य देऊ शकता. परंतु जर तुम्हाला तुमच्या पिलांमध्ये अधिक वाढ पाहायची असेल तर तुम्ही त्यांना फ्लेक्ससीड, कॉर्न वगैरे खाण्यासाठी देऊ शकता. हे दोन्ही अतिशय पौष्टिक आहेत आणि वाढीस मदत करतात. या व्यतिरिक्त, तुम्हाला कोंबड्यांसाठी पाण्याची व्यवस्था करावी लागेल.
- लक्षात ठेवा की पाणी स्वच्छ असले पाहिजे आणि पाण्याचे भांडे वेळोवेळी स्वच्छ केले पाहिजे. रात्री कोंबडी आणि पिलांना आहार द्या. जर नीट खायला दिले तर एका पिल्लाला १ किलो वजनासाठी सुमारे ४५ ते ५५ दिवस लागू शकतात. या व्यवसायात पिलांचे वजन खूप महत्वाचे आहे, म्हणून खाण्याकडे लक्ष द्या.

उत्पन्न:

- अंडी विकणे: पोल्ट्री फार्ममधून पैसे कमविण्याचा सर्वात सामान्य मार्ग म्हणजे अंडी विकणे. यामध्ये तुम्ही अंडी ही डीलरला, किराणा दुकान किंवा थेट ग्राहकांना विकू शकता.
- पोल्ट्री मांस विकणे: पोल्ट्री फार्ममधून पैसे कमविण्याचा दुसरा मार्ग म्हणजे पोल्ट्री मांस विकणे. विशेषत: मांस उत्पादनासाठी ब्रॉयलर कोंबडी वाढवून ती ग्राहकांना किंवा प्रोसेसरला विकू शकता.

पिल्ले विकणे: तुम्ही छोटी पिल्ले इतर शेतकऱ्यांना किंवा जे स्वत:चा पोल्ट्री फार्म सुरू करू इच्छिणाऱ्या विकू शकता.

कुक्कुटपालन कर्ज:

पोल्ट्री व्यवसाय सुरू करणे हा एक चांगला निर्णय असू शकतो, परंतु त्यासाठी गुंतवणूकीची देखील आवश्यकता असते. आपल्या व्यवसायाला आर्थिक पुरवठा करण्याचा एक पर्याय म्हणजे कर्ज. कृषी-व्यवसाय आणि पोल्ट्री शेतीसाठी विविध कर्जाचे पर्याय ऑफर करते. याबद्दल अधिक माहिती जाणून त्यांच्या वेबसाइटला किंवा स्थानिक शाखेत भेट देऊ शकता. लक्षात ठेवा की आपल्याला कर्जासाठी अर्ज करण्यासाठी आर्थिक कागदपत्रे, व्यवसाय योजना आणि इतर संबंधित माहिती प्रदान करण्याची आवश्यकता असते. कर्जासाठी अर्ज करण्यापूर्वी आपल्या व्यवसायाच्या खर्चाची आणि संभाव्य परताव्याची चांगली कल्पना मिळविण्यासाठी पोल्ट्रीक्षेत्रातील एखाद्या तज्ज्ञाचा सल्ला घ्यावा.

कुक्कुटपालन व्यवसायाचे फायदे:

जर तुम्ही शेतकरी असाल, तर जनावरांना खायला देण्याची जास्त काळजी करण्याची गरज नाही, कारण उत्पादित धान्याचा एक भाग आणि पेंढा इत्यादी गुरांसाठी चारा तयार करण्यासाठी वापरला जाईल. इतर अनेक बेरोजगार लोकांना पोल्ट्रीफार्ममधून वेगवेगळ्या प्रकारचे काम मिळते. भारतात जवळजवळ सर्व प्रकारच्या दुग्धव्यवसाय आणि कुक्कुटपालन उत्पादने मोठ्या प्रमाणात वापरली जातात, त्यामुळे त्यात नफ्याची मोठी अपेक्षा असते. देशात सध्या कुक्कुटपालन आणि दुग्धव्यवसाय फार पद्धतशीरपणे होत नाही. म्हणून, सरकार त्याला प्रोत्साहन देण्यासाठी विविध सुविधा आणि ०% व्याज दर देत आहे. हा असा व्यवसाय आहे, जो चांगला चालवला तर एका वेळी सरकारी कर्ज फेडून चांगल्या कुक्कुटपालनाचा मालक बनू शकतो.

(संपर्क: +९१)

★ ★ ★

रुंद वरंबा सरी पद्धतीचे फायदे

- चांगली मशागत होऊन बियाण्यांसाठी चांगले वरंबे तयार होतात, त्यामध्ये हवा खेळती राहून पाणी आणि हवा याचे योग्य प्रमाण राखले जाते, बियाण्यांची उगवण चांगली होते पिकांची पुढील वाढ जोरदार होते.
- पावसाचे पाणी साऱ्यांमध्ये मुरते त्यामुळे मूलस्थानी जलसंवर्धन होऊन याचा उभ्या पिकास तसेच पुढील हंगामातील पिकास लाभ होतो विशेषत: पावसाच्या देखी दीर्घकालीन खंड काळात लाभ होतो त्याची तीव्रता कमी होते.
- अधिक पाऊस झाल्यास किंवा अधिकचे पाणी योग्य पद्धतीने निचरा होण्यास मदत होते.
- पिकांची पेरणी केल्यास २० टक्के बियाणे खतांची बचत होते. मजूर तसेच ऊर्जेची ३५ ते ४० टक्के बचत होते.
- या पद्धतीमध्ये चार कामे एकाच वेळी करता येतात जसे की रुंद वरंबे दोन्ही बाजूंनी सर यासह बनवता येतात, खत व बियाणे पेरणी रासणी करणे, उगवणपूर्व तन नाशक फवारणीमुळे मजूर, वेळ आणि इंधनाची बचत होते, सऱ्या मोकळ्या करणे. कीटकनाशकाची फवारणी करणे अशी विविध कामे एकाच वेळी करता येतात.
- बीबीएफ यंत्राने सरासरी चार ते पाच हेक्टर क्षेत्र प्रतिदिन पेरणी करता येते.
- पारंपारिक पद्धतीच्या सरासरी २० ते २५ टक्क्यांपर्यंत अधिक जलसंधारण होते. उत्पन्नात २० ते २५ टक्क्यांपर्यंत वाढ.